

הרב יעקב אריאל

ביכורים מאילן היונק מקרקע של חברו

ראשי פרקים

- א. יונק משדה חברו – גזילה או שאינה אדמתו
- ב. מצוה הבאה בעבירה
- ג. זכות יניקה, ובעלות על האדמה
- ד. ביכורים בקונה שני אילנות והספקות נכנסים לדיר להתעשר

א. יונק משדה חברו – גזילה או שאינה אדמתו

הרמב"ם הל' ביכורים ב, יא פסק:

אם היה האילן סמוך למיצר חברו או נוטה לשדה חברו, אע"פ שחייב להרחיק, הרי זה מביא וקורא שעל מנת כן הנחיל יהושע את הארץ.

על דברי הרמב"ם יש להקשות:

א. הרמב"ם כתב: "שחייב להרחיק". הרי להלכה אנו נוקטים כר' יוסי שזה נוטע בתוך שלו וזה חופר בתוך שלו (משנה בבא בתרא ב, יא; גמ' בבא בתרא כה ע"ב) וכן פסק הרמב"ם עצמו בהל' שכנים י, ז.

ב. הרמב"ם כתב: "שעל מנת כן הנחיל יהושע את הארץ". אך הרמב"ם עצמו בהל' נזקי ממון ה, ג לא מנה תקנה זו בכלל תקנות יהושע.

והנלענ"ד להסביר את דבריו, עפ"י הסוגיא בבבא בתרא כו ע"ב: "אמר עולא אילן הסמוך למצר בתוך ט"ז אמה גזלן הוא ואין מביאין ממנו ביכורים". והגמ' מקשה עליו כמה קושיות, ובהם מהקונה אילן וקרקעו מביא וקורא, מאי לאו כל שהוא? לא ט"ז אמה.

בתוס' שם ד"ה גזלן הביאו את פ' הר"ח שכתב הסבר לדברי עולא, משום שאין מביאין גזל על גבי המזבח, שנאמר: "אני ה'... שונא גזל בעולה" (ישעיהו סא, ח). התוס' הקשו על פירושו מקושית הגמ' מהקונה אילן וקרקעו, מה

ביכורים מאילן היונק מקרקע של חברו

הקושיה, גם אם אין לו ט"ז אמה אינו גזלן שהרי קנה את האילן מבעליו? ומכח קושיה זו דחו את פרוש ר"ח ופירשו כרש"י משום שנאמר "מארצך". ויש להעיר מהמשנה בביכורים א, ב שלמדו פטור הבאת ביכורים במבריך ברשות חברו משום שנאמר "אדמתך". ועיין בבא בתרא פא ע"א שהגמ' לומדת לימודים שונים גם מארצך וגם מאדמתך אך לא לימוד זה של יונק מרשות חברו. ואכמ"ל.

ולכאורה מחלוקת ר"ח ורש"י ביונק משל חברו אם הוא משום גזלה או משום שאינה מאדמתו, היא מחלוקת אמוראים בירושלמי ביכורים א, א:

אלו שאינן מביאין. הנוטע תוך שלו והבריכו בתוך של יחיד או בתוך של רבים. אמר ר' יוחנן כולהון משום תורת הגזלן ירדו להם. א"ר יוסי מתניתא אמרה מאיזה טעם אינו מביא משום שנאמר ראשית בכורי אדמתך. (גרסנו כגירסת הר"י ענגיל בגליוני הש"ס, ובעקבות פי' הגר"א לסוגיא זו).

ר' יוחנן ור' יוסי נחלקו בטעם הפטור של יניקת חברו. לר' יוחנן הוא משום גזל (וכפי' ר"ח) ולר' יוסי הוא משום אדמתך (וכפי' רש"י).

ולכאורה קשה על ר' יוחנן ממשנה מפורשת שנקטה הטעם של "אדמתך" ולא הטעם של גזל? וצ"ל בדעת ר' יוחנן שפירש את המשנה לא משום שהיניקה אינה מאדמתו, אלא שמכיון שהיניקה אינה מאדמתו הריהו גזלן ואינו יכול להביא ביכורים גזולים.

דומה לזה מצינו בסוכה ט ע"א שלמדו מהפס': "חג הסוכות תעשה לך" (דברים טז, יג) למעט גזולה. התוס' שם בד"ה מה, הקשו תלמוד זאת משום מצוה הבאה בעבירה? ותירצו שמצוה הבאה בעבירה היא רק מדרבנן, ולכן היה צורך ללמוד פסול סוכה גזולה מ"לך". ואם כן י"ל גם בדעת ר' יוחנן שפסול ביכורים גזולים הוא משום שה' שונא גזל בעולה. אולם מפס' זה אין ללמוד שהוא פטור מהתורה, והיה צורך ללמוד מאדמתך שביכורים גזולים פסולים. אולם פסולם אינו משום שהיניקה אינה מאדמתו, אלא משום עבירת הגזל שבהם. ובדעת ר' יוסי אפשר אולי לומר שהוא סובר שמצוה הבאה בעבירה היא מהתורה (וכפי שמשמע מתוס' בסוכה ל ע"א בד"ה משום), ועל כרחך מאדמתך למדנו שכל יניקה משל אחר פוסלת הבאת ביכורים, גם אם אין בה איסור גזלה.

הרב יעקב אריאל

ובהמשך הסוגיא בירושלמי שם: "תני אם הבריד ברשות, מביא וקורא". ומשמע לכאורה כר' יוחנן שאם אין עבירת גזל מביא ביכורים למרות שהיניקה אינה משלו. ותירץ ר' יוסי בשם ר' אימי והוא שנתן לו רשות לעולם. ר"ל שהקנה לו זכות קבועה ליניקת שורשיו, וזכות עולמית נחשבת לבעלות גמורה ואדמתך מקרי. ור' יונה חולק שם וסובר שגם זכות לשעה מועילה, דהינו שאין צורך בבעלות אלא רק שלא יעבור על איסור גזל, וכו' יוחנן. הירושלמי מביא ראיה לר' יונה מאילן הסמוך למיצר חברו מביא וקורא (וזהו גירסת הגר"א), אע"פ שאם חברו היה חופר בור קוצץ ויורד והשורשים שלו, אולם כל עוד לא חפר בור יש לבעל האילן רשות לנטוע אילן סמוך למיצר. ורשות לשעה אינה בעלות אלא מניעת איסור גזל בלבד ובכל זאת מביא וקורא, כר' יוחנן. ור' יוסי סובר שמכיון שיש לו רשות קבועה לנטוע אילן סמוך למיצר, אע"פ שקוצץ את השורשים והם שלו, זכות הנטיעה היא עולמית ולכן מקורו אדמתך.

הארכנו בהסברת הסוגיא בירושלמי שממנה עולה לכאורה שר"ח סובר כר' יוחנן ורש"י כר' יוסי. אך באמת זה אינו. בדעת עולא חייבים לומר כר' יוסי וכפירוש רש"י שהיניקה אינה מאדמתו, וכמו שהוכיחו בתוס' מקושית הגמ' בקונה אילן וקרקעו מביא וקורא. ור' יוחנן שפירש משום הגוזל אכן חולק על עולא, ולדעתו אילן הסמוך למיצר מביא וקורא וכמבואר בסוף הסוגיא בב"ב כז ע"ב: "אמר ר' יוחנן: אחד אילן הסמוך למיצר ואחד אילן הנוטה מביא וקורא, שע"מ כן הנחיל יהושע לישראל את הארץ". נמצא אפוא, שר' יוחנן לשיטתו בירושלמי שרק גזלן פטור מהבאת ביכורים, אך מי שיונק ברשות חייב בביכורים (ודוחק לומר שיהושע הקנה לבעל האילן בעלות על השורשים שבמצר חברו) ועולא סובר כר' יוסי שכל יניקה שאינה שלו, אף שאין בה גזל, פוטרת מהבאת ביכורים.

אלא שעל ר"ח שפירש בדעת עולא כר' יוחנן בירושלמי אכן קשה וכמו שהקשה בתוס'. ואולי לא פירש ר"ח כן כדעת עולא אלא בדעת ר' יוחנן, שאלמלא תקנת יהושע בן נון היה אסור להביא ביכורים משום מצוה הבאה בעבירה, אך לאחר תקנת יהושע בן נון מותר וחיוב להביא ביכורים גם מאילן הסמוך למיצר חברו.

ב. מצוה הבאה בעבירה

הרשב"א בחידושיו לבבא בתרא כז ע"ב כתב:

ולפי פירושו של רש"י אין צריך להביא, לפי שאינו יכול לומר מן האדמה אשר נתת לי, אבל לפירושו של ר"ח ז"ל שפירש דגולן גמור הוא אסור להביא ממנו ביכורים.¹

כלומר, מצוה הבאה בעבירה לא זו בלבד שאינו יוצא בה ידי חובה אלא גם אסור לקיים מצוה בעבירה, את המצוה אינו מקיים ובנוסף לכך עובר גם עבירה.

ונפקא מינה לביכורים. כי מצות בכורים מוטלת עליו כחובה להביא ביכורים דווקא מחפצא מסוים ואינו דומה ללולב שאינו חייב לנענע לולב זה דווקא, מאחר וחייב הבאת ביכורים הינו מפרי האילן שיש לו. ואם האילן נטוע סמוך למיצר חבירו בעבירה, אי אפשר לומר שהוא חייב להביא ביכורים, אדרבה אסור לו להביא ביכורים.

ונראה על פי זה להסביר את הסוגיא בסוכה ל ע"א שהביאה שני מקורות למצוה הבאה בעבירה: א. והבאתם את הגזול והפיסת. מקיש גזול לפיסת, כשם שאין להביא קרבן פיסת כך אין להביא גזול. ב. "אני ה'... שונא גזל בעולה". לשם מה הביאה הגמ' שני מקורות למצוה הבאה בעבירה? ונראה ששני דינים הם במצוה הבאה בעבירה:

א. המצוה פסולה ואינו יוצא בה ידי חובה כמו בפיסת. ב. אסור לו לקיים את המצוה כי ה' שונא גזל, ולכן גם במקום שמוטל עליו חיוב לקיים את המצוה בחפצא זו, עליו להתרחק מהגזל.

ולכאורה דין זה של איסור לקיים מצוה גם במקום שהוא מחויב בחפצא זו כמו בביכורים נכון רק למ"ד מצוה הבאה בעבירה מדאורייתא. כי אם היא רק מדרבנן, כיצד פטרוהו רבנן ממצות עשה דאורייתא? אמנם י"ל שרבנן העמידו דבריהם במקום תורה ויש כח בידם לבטל מצות עשה בשב ואל

1. ראה עוד בדברי הרשב"א שם כה ע"ב ד"ה אמר רב יהודה.

הרב יעקב אריאל

תעשה. אך גם זה הוא רק משום שה' שונא גזל בעולה, לכן חכמים ראו צורך לבטל קיום מצות עשה במקום שיש חשש גזלה.

יש לתמוה על עולא שאמר: "אילן הסמוך למיצר גזלן הוא ואין מביאין ממנו ביכורים". הרי הלכה כר' יוסי שזה נוטע בתוך שלו וזה חופר בתוך שלו, ואין כאן גזלה כלל. ובשלמא לרש"י שפי' משום אדמתך י"ל שאע"פ שמותר לסמוך למיצר ואינו אדמתך, אך לפי הר"ח שפי' משום גזל, אין פה שום גזלה, שהרי מותר לסמוך? וכן קשה לר' יוחנן שאילן הסמוך למיצר מביא ביכורים שעל מנת כן הנחיל יהושע את הארץ, למה צריך להזדקק לתקנת יהושע בן נון, גם ללא תקנת יהושע בן נון הרי לר' יוסי מותר לסמוך?

אך לפי הסברנו שבמצוה הבאה בעבירה יש שני דינים, דין פסול במצוה, ודין איסור משום שה' שונא גזל בעולה ולכן יש להתרחק מן הגזל ככל שאפשר, וביותר כשמקיימים מצוה. י"ל שלמרות שלר' יוסי זה נוטע בתוך שלו, זהו רק לדיני ממונות, אך למצות ביכורים, גם לר' יוסי מן הראוי להרחיק מן המיצר כדי שלא יהיה שמץ גזל במצות הביכורים, כי ה' שונא גזל בעולה. ולכן סבר עולא שאינו מביא ביכורים כלל. ולר' יוחנן זו היתה תקנת יהושע בן נון שההיתר יהיה היתר גמור ומוחלט ולא יהיה בו אפילו שמץ כל שהוא של גזל ולכן מביא ביכורים.

ולפי"ז זוהי כוונת הרמב"ם באומרו "ואע"פ שחייב להרחיק", וכונתו שמדין מצוה הבאה בעבירה היה ראוי להרחיק את האילן כדי לקיים מצות ביכורים ללא כל שמץ גזלה, אך בכ"ז מביא קורא בגלל תקנת יהושע בן נון.

ומעתה מובן גם מדוע לא נכללה תקנה זו בכלל עשר התקנות שכתב הרמב"ם בהל' נזקי ממון ה, ג, כי אין זו תקנה בדיני ממונות, שהרי גם בלעדי תקנה זו היה מותר לנטוע סמוך למיצר כר' יוסי, אלא זוהי תקנה במצות ביכורים שמותר להביא ביכורים ללא כל חשש, אפילו רחוק, של גזל.

ג. זכות יניקה, ובעלות על האדמה

ולאור הנחתנו שבביכורים אין צורך שהאדמה תהיה שלו מבחינה חיובית, אלא רק שלא תהיה גזולה מבחינה שלילית, יש להבין את דברי הרמב"ם בהל' ביכורים ב, יג הכותב:

ביכורים מאילן היונק מקרקע של חברו

והקונה שלושה אילנות יש לו קרקע ואע"פ שאין לו אלא האילנות בלבד הרי הוא כמי שקנה קרקע.

השגת הראב"ד: לא כי אלא מפני שבסתם קנה עמהם קרקע ואם פירש בלא קרקע אינו מביא.

והנראה בדעת הרמב"ם שהלך לשיטתו כפי שביארנו לעיל, שבביכורים אין צורך בבעלות חיובית על הקרקע אלא רק שלא תהיה גזלה, לכן גם בקונה ג' אילנות אע"פ שלא קנה את הקרקע עצמה מכיון שיש לו זכות יניקה בקרקע לעולם אין כאן גזל ולכן חייב בביכורים. משא"כ קונה אילן אחד זכות היניקה היא רק לשעה ולכן אינו מביא.

ואע"פ שהרמב"ם בביכורים ב, יא פסק: "נתן לו חברו רשות להרחיק בתוך שלו אפילו לשעה הרי זה מביא". ואם כן במה זה שונה מקונה אילן אחד שגם שם יש לו זכות יניקה לשעה? אלא שאין זה דומה. בהברכה עיקר האילן ברשותו ורק ההברכה אינה ברשותו לזה מועטה רשות לשעה. אך אילן אחד שכל האילן אינו ברשותו ויש לו רק זכות יניקה לשעה, אין כאן בעלות על הקרקע כלל ולא מקרי אדמתך. ואכן הראב"ד בהמשך השגתו בהל' יב כתב: "ולמבריך ברשות אינו דומה כלל, שהמבריך עיקרו ברשות עצמו ויניקת ההברכה מעוטה היא וכיון שהוא ברשות אינה אוסרת". ואכן נראה שהרמב"ם יסכים אתו בנקודה זו. בשלושה אילנות לדעת הרמב"ם אע"פ שאין לו קרקע מכיון שיש לו זכות יניקה לעולם מביא וקורא. נמצא אפוא שלדעת הרמב"ם יש שני אופנים לגדר "אדמתך": א. עיקר הגידול באדמתו וחלק מהשורשים יונק משל חברו, ביניקה כזו מספיקה רשות לשעה, וזהו גם הגדר של תקנת יהושע בן נון. ב. כל הגידול אינו באדמתו ממש אולם יש לו זכות יניקה לעולם. וזהו הדין של קונה ג' אילנות.

במילים אחרות. גם הרמב"ם מודה לפשוטו של מקרא שכתוב "אדמתך" ומי שאין לו קרקע פטור מביכורים. וכגון מי שיביא בכורים מההפקר, אין זו אדמתך אע"פ שאין בה גזל. אך אם יש לו זכות מלאה לעולם בקרקע אע"פ שאינה אדמתו לגמרי, מכיון שאין כאן גזל, הרי זו "אדמתך". והוא הדין אם על חלק מהיניקה יש לו רק זכות לשעה ובחלק אחר יש לו בעלות גמורה, מה שחסר ביניקה מתמלא בבעלות הגמורה ונקרא "אדמתך".

ד. ביכורים בקונה שני אילנות והספקות נכנסים לדיר להתעשר

ולדברי הרמב"ם שהקונה שלושה אילנות לא קנה את הקרקע אלא רק את זכות היניקה, יש לישב את קושית הרב שלמה זלמן ליפשיץ, שו"ת חמדת-שלמה או"ח סימן א, שהקשה מההלכה: "הקונה שני אילנות מביא ואינו קורא" (רמב"ם הלכות ביכורים ד, ד), על סוגית תקפו כהן בבבא מציעא ו ע"ב, שם מוכיחה הגמ' מכך שהספקות נכנסים לדיר להתעשר, שאם תקף הכהן מוציאין מידו. שאם תמצי לומר שאין מוציאין מידו, איך הלה פוטר עצמו בממון כהן?! וקשה, הרי קמי שמיא גליא שאולי הספקות הם באמת שייכים לכהן, ואע"פ שתקפו כהן מוציאין מידו, אך עצם הבעלות יתכן שהיא של הכהן, וכמו שמצינו בקונה שני אילנות, אע"פ שאין לו קרקע, כלפי שמיא גליא שאולי יש לו קרקע ולכן מביא ביכורים, וא"כ מדוע הספקות נכנסים לדיר להתעשר, אולי הם ממון כהן וכיצד הלה פוטר עצמו בממון כהן?

לפי דברינו לעיל יש לישב, שבביכורים אין צורך בבעלות גמורה על הקרקע אלא די בזכות יניקה, שהרי אפילו הקונה ג' אילנות לא קנה קרקע ובכל זאת מביא ביכורים בגלל זכות היניקה וק"ו לקונה ב' אילנות שהוא גופא הספק אם קנה זכות יניקה. וזכות יניקה אינה פוגעת כל כך בבעלותו של המוכר על עצם הקרקע, כי הקרקע נשארת שלו. ואעפ"כ בגלל זכות היניקה מביא הלוקח ביכורים. אין כאן קיום מצוה בממון של אחרים. הבעלות של המוכר נשארת בעינה, אלא שהיא מוגבלת במקצת ע"י זכות היניקה של הלוקח, ודיה לזכות זו לחייבו בביכורים כי אינו מפחית בעצם את בעלותו של המוכר. ומכאן שקמי שמיא גליא שאולי קנה, ולכן חייב בביכורים. משא"כ בספק בכור, גם אם קמי שמיא גליא שאולי הכהן הוא הבעלים, הבעלות לענין מעשר בהמה צריכה להיות בעלות מוחלטת, ומשום כך אם תקפו כהן מוציאין מידו, אין זו בעלות כלל ויכול הישראל לעשר מהספקות, אך אם תקפו כהן אין מוציאין מידו אין לישראל בעלות מוחלטת על הספקות ואינו יכול לפטור את עצמו בממון כהן. ומכיון שהקובע למעשר היא הבעלות בפועל שהבהמה היא בידו, גם אם יתפסו ממנו, לא מועילה

ביכורים מאילן היונק מקרקע של חברו

העובדה שאולי כלפי שמיא גליא שהבהמה היא של הכהן, ויכול הישראל לעשר ממנה על יתר בהמותיו.²

2. עיין בדברי ר' שמעון שקופ, שערי יושר שער ה פרק ח שכתב סברה דומה לזו לתרץ את הקושיא הנ"ל, אולם באופן אחר. וכמו"כ עיין באור שמח על הרמב"ם כאן שאולי הוא תירץ בסברה דומה.